

Kirjallisuutta

Suomalais-ugrilaisten pyhä-käyttäytyminen

ASKO VILKUNA Das Verhalten der Finnen in »heiligen« (*pyhä*) Situationen. FF Communications N:o 164. Helsinki 1956. 212 s.

Englantilainen lähetyssaarnaaja R. H. Codrington kirjoitti lähetyssasemaltaan Melanesiasta Eurooppaan 1870-luvulla kirjeen, jossa hän määritteli sanan *mana* seuraavasti: »Mana on voima tai vaikutus, ei fyysillinen, tietystä mielessä yliluonnollinen. Se manifestoituu ruumiillisena voimana tai super-voimana, jonka ihminen omistaa.» Nämä sanat julkaisi Max Müller vuonna 1878 teoksessaan »Lectures on the Origin and Growth of Religion», ja siitämisin on uskontotiede tosiasiallisesti saanut uuden suunnan. Englantilaiset etnologit — ja maallikot — löysivät eri tahoilta sanoja sellaisia kuin *orenda*, *manitu*, *wakanda*, *tondi* jne., joiden he väittivät olevan samansuuntaisten käsitteiden symboleja kuin sanalla *mana* ilmaistu. Useimmiten näiden sanojen väitetiin merkitsevän 'persoonatonta voimaa'. Samaan kompleksiin liitettiin toinenkin sana, *tabu*, jonka jälkeen järjestelmä oli valmis. Paitsi lukuisat englantilaiset ovat *manasta* ('voimasta') sittemmin kirjoittaneet esim. Rudolf Otto, F. R. Lehmann, Jan de Vries, Hermann Schneider, Nathan Söderblom ja Uno Harva, eräitä nimiä mainitakseni. Saksalainen Walter Beatke on arvokkaassa teoksessaan »Das

Heilige im Germanischen» (1942) kielihistoriallis-psykologisin menetelmin valaissut samaan käsitekompleksiin kuuluvia germaanisista käsitteitä, joiden sanasymboleina ovat **hailagaz* ja **wihaz*. Mana-aate on tunkeutunut myös antiikin uskontojen tutkimukseen, kuten käy ilmi esim. von Wilamovitz-Moellendorffin, Wissowan ja Martin P:n Nilssonin teoksista. Ja arvokkaimman lisän keskusteluun on luonut romanialainen tutkija Mircea Eliade lukuisilla kielillä ilmestyneessä teoksessaan »Traite d' Historie des Religions» (1949, 1953, saksaksi nimellä »Die Religionen und das Heilige«).

Asko Vilkuna on ensimmäisenä suomalaisena ottanut selvittääkseen sitä valtavaa ainesta, jota suomalais-ugrilaisten kansojen keskuudesta on kerätty *pyhä*-ilmiöstä, jota voidaan verrata edellä mainittuihin käsitteihin.

Hän on kuitenkin valinnut uuden tien. Sen loppuun käytyään hän osoittaa, että »pyhä» kuuluu kolmen toisiinsa kietoutuneen käsitteen saraan; ne ovat: arvo, arvon aiheuttama käyttäytymisnormi ja normin noudattamisen kontrolli. Näistä on keskeimmäinen juuri pyhää vastaava, mutta sitä ei ole olemassa ilman molempia

muita, ei tietenkään myös ilman käyttäytyjää ja tilannetta, jossa käyttäytyminen tapahtuu, ei myöskään ilman ryhmää, jonka jäsen käyttäytyjä on. Olen pelkistänyt näin lyhyeen tohtori Vilkun tuloksen: tosin sitä ei missään itse teoksessa ole näin täsmennettynä sanottu. Ja määritelmä ei tietysti riitäkään kattamaan läheskään kaikkia asian puolia.

Tekijä osoittaa, että *arvo*, johon pyhä viittaa, joka siis on käyttäytyjän viiteankkuri, on Suomessa varsin vaihteleva. »Siinä (nimittäin pyhässä) voi olla sisältönä», lausuu tekijä, »sielu, elämä, henki, haltija, suojeluhenkilö, vaimas, kalmanväki tai yleensä väki, kalma, hiisi, hiidet jne. Tällainen voimatekijä (wirkender Faktor) voi olla lähtöisin myös mitä erilaatuisimmista lähteistä, kuten kaatuneesta sankarista, surmatusta eläimestä, kuolemasta, tilanteesta jne. Paikan pyhäksi tehneen henkilön — paikkaan hukkuneen tms. — henki voi vaikuttaa pyhässä paikassa jne.» Näin tekijä. Määritelmä pitää suurin piirtein paikkansa, vaikka siinä on eräitä epä-täsmällisyyksiä — niinpä siinä on vedetty mukaan tasaveroisena »arvon» synnyttäjänä myös »tilanne», joka tuskin sellaisenaan voi arvoa synnyttää, ainakaan se Asko Vilkun teoksen aineiston mukaan ei sitä tee. Joka tapauksessa lauseessa on lueteltu tärkeimmät teoksessa mainitut »arvot». Näistä ovat tekijän mukaan merkityksellisimpiä hiisi ja vaimas, mutta ennen muuta kuitenkin väki. En ole varma tämän väitteen oikeutuksesta kokonaisuudessaan; sen sijaan olisi ollut mahdollista entisestäänkin tehostaa — siihen olisi voinut helposti saada erittäin runsasta lisä-aineistoa Kansanrunousarkiston taika-kokoelmista — väki-arvon keskeistä merkitystä mm. ns. taikuudessa. — Tekijä on valinnut sanan *väki* termi-

nus *technicukseksi* siten seuraten Uno Harvan nuoruudenaikaista valintaa. Tämä on ollut teoksen selvyuden kannalta nähdäkseni erehdys: siitä on ollut haittaa, koska nyt ei ole aina mahdollista pitää erossa terminus *technicusta* ja spesiaalikäsitettä *väki*; ainakin tämä kaksinaisuus tuottaa lukijalle tarpeetonta vaivaa. Tekijä olisi voinut, uskontotieteilijän lailla, tässä yhteydessä käyttää neutraalia termiä *arvo*, joka kattaisi kaiken kirjavan kansanomaisen nimistön. — Äsken esittämässäni sitaatissa tekijä pyrkii selittämään arvon käsitettä selostamalla eräitä seikkoja, joiden hän väittää vaikuttaneen sen syntyyn. Varsinaista kysymyksenasettelua: Mitä arvo syntyy? ei kuitenkaan ole koko laajuudessaan esitetty — kuitenkin olisivat ensimmäisyys, viimeisyys, poikkeuksellisuus jne, joita tekijä kyllä käsittelee, voineet antaa aiheen juuri tähän kysymykseen. Toisaalta ei liene vaadittava, että nuori tutkija ensimmäisessä tieteellisessä teoksessaan selittäisi Jumalan synnyn, sillä niin tapahtuisi, jos hän pystyisi tuohon kysymykseen vastaamaan.

Se pyhä-käsitteen selitys, jonka tekijä on sijoittanut teoksensa tiivistelmään (s. 192—230) ei suinkaan ole tyhjentävä. Tekijä tosin lausuu aivan oikein, että jotta pyhä olisi olemassa, täytyy kuvitella jonkinlaisen voiman olemassaoloa, ts., että normin ohella on olemassa myös arvo. Mutta kun tekijä sanoo, että tuo voima (= arvo) tekisi ilman muuta esineen, asian tai ilmiön poikkeukselliseksi muiden samaan kategoriaan kuuluvien suhteen, hän kiertää kehää: päin vastoin esim. ensimmäisyys, poikkeuksellisuus aiheuttaa voiman, so. arvon syntyminen. — Kun tekijä lausuu (s. 193): ihminen on ottanut kannan tiettyyn itseensä kohdistuvaan voimaan: kun voima on ihmistä vahvempi, se on

hänelle pyhä — tässä ei tietenkään ollenkaan kysymys heikkomuudesta tai vahvemmuudesta. Tekijän koko aineisto antaisi tilaisuuden vallan toisenlaiseen lopputeesiin, teesiin, josta kävisi selville, että pyhä on sijoitettava keskimmäiseksi renkaaksi ketjussa arvo-normi-kontrolli. On valitettavaa, että teoksen perin lyhyt viimeinen jakso, jonka pitäisi kai olla pyhä-käsitteen kokoava selitys, on teoksen heikoimpia kohtia. Paljon osuvampia, jopa täyteläisiä määritelmiä pyhä-käsitteestä on siroteltu teoksen aikaisemmille sivuille osatuloiksi esitetäessä; niinpä sivulla 36 on varsin sattuva määritelmä, jolla on yleispätevyyttä.

Lopuksi tulemme kysymykseen kontrollista. Eräitä tämän rubriikin alle kuuluvia seikkoja tekijä käsittelee tiivistelmän osastossa »Pyhä und die Frau» (ss. 174—191). Siinä käsitellään, kuten otsikosta käy ilmi, myös niitä normeja, joiden mukaan nimenomaan ryhmän, eli, tekijän sanaa käyttäkseni, heimon naisten on käytädyttävä pyhä-tilanteissa. Tekijä väittää, että naisten käyttäytymisnormien tiukkuus on suhteessa heidän »herkkyysjärjestykseensä». Tiukimmat ovat käyttäytymissäännöt gravideille naisille, löyhimmät vanhoille vaimoille. Nimenomaan gravidit naiset eivät saa lähestyä paikkaa, jossa arvo vaalitaan tai on vaallittu, eivät riistaeläintä, jolla on arvo, pyhänä aikana liikkuvaa henkien parvea, jossa on arvo, miehille varattua elinkeinon harjoittamistakaan — siihenkin sijoittuu tietynlainen arvo. Kysymys siitä, miksi näin on laita, liittyy monin tavoin elinkeinoelämän piiriin, kuten tekijä ansiokkaasti osoittaa. En tässä yhteydessä puutu tähän puoleen asiasta. Puutun sen sijaan kontrolliin, ryhmän piirissä käytettävään pyhän normin voimassapitämisen vartioin-

tiin. Tekijä on omaksunut psykologisen selitystavan, joka mielestäni ei ole riittävä. Tekijän aineiston pohjalta nimittäin hahmottuu kontrollikäsitteestä seuraavanlainen kuva: Vallitsevana on käsitys, että normin rikkominen vaikuttaa naisen tulossa olevan lapsen menestykseen. Juuri tämä on ryhmän naisille asettama kontrollimenetelmä: naisia uhataan onnettomuudella, elleivät he taivu noudattamaan pyhä-normia. Nainen elää jännityksessä peläten rikkovansa normin. Hänellä on syytä pelätä sitä enemmän, mitä lähempänä hän on synnytystä, kun taas vanhoilla naisilla, joilla ei ole mahdollisuutta synnyttää, ei uhkaa tietysti ole. Toisaalta: mitä herkemässä tilassa nainen on, sitä helpommin hän, jouduttuaan rikkomaan tiukan kiellon, säikähtää rikkomustaan ja sairastuu.

On erityisen tähdellistä, että kolmiyhteyden arvo-normi-kontrolli viimeinen jäsen liittyy miltei yksinomaan ryhmän naisten käyttäytymisen valvontaan. Tästä voidaan tehdä se johtopäätös, ja tekijän aineisto antaa siihen yllin kyllin tukea, että suomalainen pyhä-määreen luonnehtima instituutio on voinut syntyä vain metsästykskulttuurin piirissä.

Käsitän siis, että tekijä on päätenyt suurin piirtein seuraavantapaiseen teesiin: *Pyhä on ryhmässä vaalittua arvoa viiteankkurina pitävän käyttäytyjän normi; ja jotta pyhä-käyttäytyminen (vastakohdittana profaani-käyttäytymiselle) tapahtuisi normien mukaisesti, tehostetaan normin merkittävyyttä ryhmän harjoittamalla kontrollilla.* Pidän tätä lyhyesti ja karkeastikin luonnehtimaani teoksen tuloista erittäin kiintoisana. Tekijä on nähdäkseen todella pystynyt osoittamaan, mitä pyhä on. Pyhä ei siis ole esim. persoonatonta voimaa, ei maagista voimaa tms. — en ryhdy luettelemaan niitä epäonnistuneita määri-

telmiä, joilla seitsemänkymmenenviiden vuoden aikana on pyritty saamaan luonnehdituksi samantapaisia elämänilmiöitä, joista tohtori Vilkun teoksessa on kysymys.

Teoksen sivuilla esitellään runsaahko määrä osin harvinaista ja ennen tuntematontakin suomalaista ja suomalais-ugrilaista ainesta, josta varmaan tulee olemaan hyötyä kansainvälisellekin tutkimukselle. Järjestelmällistä ei aineiston kerääminen sen sijaan ole ollut. Nähtävästi tekijä, ainakin kohdittain, on tyytynyt liian vähään, kun hän toisinaan taas on raskauttanut esitystään luettelomaisella aineiston vyöryllä. Mainitsen, että paitsi pääkysymystä, kysymystä pyhä-käsitteen synnystä, tekijä on pyrkinyt ratkaisemaan koko joukon sivukysymyksiä, milloin onnistuen, milloin onnistumatta.

Tärkeimmät teosta vastaan esitettävät huomautukseni ovat: Tekijä käyttää hieman »maallikkomaista» metodia; teoksen kompositio ja terminologia ei täysin kestä kritiikkiä; teos ei ole suhteiltaan tasapainoinen. Nämä ovat seikkoja, jotka liittyvät metodikysymykseen. Arvelen, että tähän on kuitenkin syytä suhtautua ymmärtävästi. Tekijä nimittäin liikkuu varsin raivaamattomalla alueella. Hänen on ollut pakko etsiä ja kehittää itselleen metodi. Alkajan tehtävä on epäkiitollinen: seuraajien on helppo löytää puutteellisuksia. Lähtökohtana Asko Vilkunalla on ollut perinnäinen, nähdäkseni melko vanhakantainen kielitieteellinen menetelmä. Koska tämä ei kuitenkaan ole ollut riittävä, hänen on ollut otettava avuksi etnologian ja sosiologian — ennen kaikkea viimeksi mainitun — menetelmiä. Tästä johtuu, että teoksesta voi löytää monin kohdin melkoista metodista hapuilua, tapailua ja epätasaisuutta. Ilmeiseltä näyt-

tää, että perehtyminen modernin sosiologian problematiikkaan olisi ollut tekijälle hyödyksi. Kun hän kuitenkin ei näy tunteneen modernin sosiologian tutkimusta, on kiintoisaa tehdä se havainto, että hän silti on osannut asettaa kysymyksensä etupäässä sosiologien tapaan. Ennen kaikkea hän on ne usein asettanut hedelmällisesti, mikä lopulta on ainoa tärkeä seikka metodista puhuttaessa. Tohtori Vilkuna on de facto tuonut alan tutkimukseen uudenlaisen problematiikan. Ainoakaan muinaisuskontomme tai magiamme tutkija ei tämän jälkeen voi operoida ilman tilanne- ja käyttäytyjä-termejä.

Teoksessa on joukko yksityisiä kohtia, joista en voi olla tekijän kanssa aivan samaa mieltä. Niinpä pyhiin puiden ja esim. lappalaisten seitojen käsittely olisi kuulunut teoksen piiriin, kun taas hammasrahan esilleottoa pidän epäasianmukaisena; viimeksi mainittu luku on joka tapauksessa käsittelevänsä varsin poikkeava muusta esityksestä. Kummastelen sitä, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran laadullisesti parempi ja vanhempi materiaali on suurimmalta osalta jätetty huomioonottamatta ja sen sijaan pitäydytty Sanakirjasäätiön arkiston verraten heikkoon nuoreen aineistoon. Tunnettu käyttäytymissäntö, joka sisältyy runon säkeisiin »Pyhät on pihlajat pihalla» jne. on väärin tulkittu. En viivy kuitenkaan pitempään tämännäköisten erimielisyyksien parissa.

Vaikka teos ei joka suhteessa ole viimeisteltyä työtä, suhtaudun siihen sängen positiivisesti. Tekijä on valottanut monelta puolelta yhtä uskontotieteen keskeistä aluetta. Hän on päättänyt tuloksiin, joilla ilmeisesti enimmäkseen on merkitystä. On vaikea sanoa, onko ollut hyödyksi vai vahingoksi se, ettei tekijä ole halunnut lisätä

teoksensa sivumäärää referoimalla sitä, mitä samantapaisista asioista on muualla niin runsaasti kirjoitettu. Se oivallus, jonka tekijä on tehnyt, oivallus ryhmän jäsenen pyhä-käyttäytymisestä, aiheuttaa sen, että tähänastiset spekulatiot enimmäkseen jäävät riippumaan ilmassa. Tämä oivallus on ollut ratkaiseva koko ongelmakimpun avautumiseen. Tekijän on ollut raivattava uusi lohko; hän on pystynyt muodostamaan hyvän yleisnäemyksen aiheestaan; hän on asetellut

kysymyksensä hedelmällisesti ja usein pystynyt niihin vastaamaan tavalla, joka tyydyttää lukijaa; hänen tyyliinsä on enimmäkseen selkeää ja havainnollista. Tekijä on uskontotieteilijänä tosin aloittelija; mutta on tyydytystä tuntien sanottava, että hänen teoksensa on alallaan aloittajan asemassa. Vastainen tutkimus tulee ilmeisesti monessa suhteessa perustamaan tohtori Vilkun teokseen, sen puutteista huolimatta, joita ei ole syytä kieltää.

MARTTI HAAVIO.